

«Європа регіонів» як ідентичнісний проект

Кузь О. М.

It is urgently necessary to update «the idea of Europe»

Папа Римський Франциск

Галантний давньогрецький міф про Європу та її викрадення може і сьогодні бути фоном для різнобарвних – як культурно-антропологічних, ментально-історичних, так і політико-філософських наративів, оповідань про долю Європейського Союзу. Тож, *Європа* (за грецькою міфологією) – давньогрецьке божество землеробства, донька Агенора, царя Ханаана, і Телефасси, сестра Кадма. За Гомером («Іліада»), Європа була донькою червоного сонячного божества Фініка. Зевс, що закохався у Європу, викрав її, чи перетворившись сам на білосніжного бика з маленькими перловими ріжками, чи пославши за нею бика, якого із вдячності перетворив згодом на сузір'я Тельця (Ератосфен). На спині цього чарівного білого бика Європа перепливла море і потрапила на Крит, де Зевс поділив з нею ложе, після чого вона народила синів Міноса, Сарпедона і Радаманта. Згодом вона стала дружиною бездітного царя Криту Астерія («зоряного»), що усиновив і виховав її дітей від Зевса. При розлученні Зевс подарував своїй коханій чарівного пса Лайлапа. А царю Астерію Зевс подарував могутнього мідного пелікана Талоса, який повинен був охороняти Крит, тричі на день обходячи острів. А на піднебесся помістив сузір'я Тільця, як нагадування Європі про його велику любов до неї. У міфа про Європу багато підтекстів, але найпоширеніша інтерпретація розглядає викрадення критської принцеси Зевсом як екстраполяцію досягнень азійської цивілізації на острівні колонії Егейського моря. Подорож Європи слід сприймати в контексті затвердження міфічного зв'язку між Стародавнім Єгиптом і Стародавньою Грецією¹.

¹ Девіс, Норман. История Европы / Норман Дэвис ; пер. с англ. Т. Б. Менской. – М. : АСТ; Транзиткнига, 2005. – С. XV.

Маючи трохи уявлення все це можна репрезентувати, наприклад, як боротьбу таласократичного Середземномор'я, Ганзи, Британії та телурократичного Сходу, як споконвічне прагнення до свободи та самовдосконалення, як поєднання інтенцій порядку та самоврядування тощо. Постмодерна розкутість дозволяє це.

Історично Європа сприймається як велика спільнота, в якій співіснують різноманітні політичні інтереси, прагнення і очікування. Втім, від початку середньовіччя і до нашого часу були зроблені численні спроби надати цій невизначеній сукупності властивостей політичної одиниці. Можна згадати про універсалістські амбіції Карла Великого, про гегемоністські задуми Фрідріха Барбаросси, Карла V, про великий проект Генріха IV, в рамках якого глава французького уряду Сюллі передбачив появу великої християнської ради, що представляє європейські держави за принципом рівності. Французький абат Сен-П'єр у 1712 році мріяв про європейську конфедерацію, Сен-Сімон теоретизував щодо можливого створення наднаціонального демократичного уряду з метою збереження миру. Трансцендентальний прихильник лібералізму Іммануїл Кант став попередником Вудро Вільсона – засновника Ліги Націй. Несамовитий Наполеон був нащадком Карла Великого і в той же час передвісником де Голля, бо виключив з європейського проекту Англію. Пан'європейські концепції та ідеї в процесі політичного розвитку Європи вступали в протиріччя з особливостями політичних інститутів, що відбивали думку народів, націй, держав-націй, національних держав, які не визнавали над собою і крім себе ніякої додаткової легітимної влади. Навіть Віденський конгрес 1815 року, який запропонував першу форму інституційної співпраці між європейськими державами і породив сучасну ідею системи міжнародних відносин, виявився консервативним інструментом відновлення статус-кво,

чим скористалися на той час великі держави для управління європейським концертом¹.

Створена 1815 року Віденським конгресом система забезпечувала стабільність міжнародних відносин до 1914 року, після чого відбувся розкол Європи. Саме досвід війни викликав до життя необхідність тих ідей і поглядів, що стали фундаментом сучасного європеїзму. Теоретизація відбувалась навколо обговорення питань післявоєнної реконструкції, в якому також взяли участь Сполучені Штати і Радянський Союз. Вудро Вільсон і Володимир Ленін поділяли точку зору про те, що система балансу сил вже не ефективна. Прибічнику ідеальних конструкцій Вільсону майбутнє уявлялось у формі демократії як сукупності умов, що породжують новий світопорядок. Однак демократію втілювала в життя неефективна організація, Ліга Націй, тобто ліга незалежних держав, що володіють власною армією, митною системою і суверенітетом по відношенню або до інших членів асоціації, або до самої асоціації². Ленін же, зі свого боку, пропонував соціалізм як єдиний засіб конструювання світопорядку і затвердження прав робітничого класу проти імперіалістичних режимів.

Третій проект майбутнього Європи відштовхувався від недоліків Ліги Націй, що полягали у неможливості врівноважити такі «життєві сили», як нації та держави³. Співпраця між національними державами спирається виключно на ефективність юридичних надбудов, відкриваючи шлях до порушення діючих договорів. Отже, федерація залишається єдиною гарантією порядку і безпеки. Перший офіційний проект федерації підготував Арістид Бріан, французький політичний діяч, який займав, поміж іншим, пост міністра закордонних справ в 1920-х рр. Концепція Бріана була сформульована в той час, коли Європою прокотилася хвиля дипломатичного пацифізму. В 1922 році у Вашингтоні відбулася конференція з роззброєння, у

¹ Геффернен, Майкл. Значення Європи. Географія та геополітика / Майкл Геффернен ; пер. з англ. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – С. 56-57.

² Геффернен, Майкл. Значення Європи. – С. 56-57.

³ Каччари, Массимо. Геофилософия Европы / Массимо Каччари ; пер. с итал. и предисл. С. А. Мальцевой. – СПб. : Пневма, 2004. – С. 104–106.

1925 р. був підписаний пакт Локарно, у 1926 р. Німеччина увійшла до складу Ліги націй, а в 1928 р. був підписаний пакт Бріана-Келлога про відмову від війни як знаряддя національної політики. Меморандум Бріана, представлений членам Ліги Націй в 1930 році, переважно орієнтувався на конфедеративний зв'язок між європейськими державами, що відчутно не впливав на суверенітет окремих держав і фактично перетворювався на внутрішню систему безпеки самої Ліги. Бріан першим використав термін «спільний ринок» і «Європейська спільнота». Його пропозиція, однак, не зустріла схвалення більшості держав, оскільки не була відповідною альтернативою Лізі Націй, яка за відсутності реального політичного керівництва сама по собі забезпечувала захист державного суверенітета.

У своєму проєкті Бріан посилався на погляди дипломата і політика графа Ріхарда Куденгове-Калергі, що були викладені у його книзі під назвою «Пан-Європа», яка настільки привернула увагу громадської думки, що в 1923 році утворився однойменний політичний рух. У 1926 році у Відні відбулася перша загальноєвропейська конференція, а за чотири роки у Берліні був представлений проєкт Європейського пакту. Сконструйована Калергі система виключала Велику Британію (через те, що вона не була частиною континентальної Європи) і Росію (через її приналежність до Євразії)¹. Метою пан'європейської асоціації було зберегти мир, створивши наднаціональну структуру, підмурок якої становили б обов'язковий арбітраж і міжнародне співробітництво. Калергі, тим не менш, добре розумів, що жодна система не може базуватися на принципі відмови від національного суверенітету, хоча в контексті роззброєння він дотримувався європейського післявоєнного устрою, що був віднайдений у Версалі. Пан'європейська Спілка, заснована Ріхардом Куденгове-Калергі 1923 року у Відні, була, як

¹ Wilson K., Dussen J.V.D. Coudenhove-Kalergi's Paneuropa. The History of the Idea of Europe. – London; New York : Routledge, 1993. – P. 99-100.

зазначає Майкл Геффернен, найуспішнішою організацією міжвоєнного часу, відданою справі європейської єдності¹.

Тенденції європеїзму набрали обертів після Другої світової війни у зв'язку з поразкою тоталітарних систем, як результат кризи, яку Х. Ортега-і-Гассет охарактеризував як «доброякісну пухлину»². Після Ялтинської і Потсдамської конференцій проєвропейські тенденції відображали необхідність міцної інтеграції Німеччині до дипломатичної системи нової Європи. Однак політичні правила нового європейського порядку визначались на підставі економічного методу. Шлях до єдиної Європи був обумовлений виконанням плану Маршалла з післявоєнного відновлення Європи. Створена у 1948 році Організація Європейського економічного співробітництва управляла фондами, що надходили до Європейської програми відновлення. У ній брали участь 16 європейських країн, за винятком Великобританії. Внутрішніми факторами слабкості системи ОЄЕС виступали психологічна залежність країн Західної Європи від США, глибокі економічні, культурні та соціальні відмінності між членами організації, франко-німецьке суперництво і, нарешті, відсутність Великобританії.

Переосмислення військової ролі Німеччини після подій Корейської війни зумовило появу Європейського об'єднання вугілля і сталі у 1950 році. Його фундатори – Робер Шуман і Жан Моне – прагнули побудувати єдину Європу на підвалинах християнських та демократичних цінностей, а також поступово забезпечити вихід Німеччини з дипломатичної ізоляції та покласти край віковому франко-німецькому антагонізму. Невдала спроба створити Європейське оборонне співтовариство у 1955 році спричинила появу Західноєвропейського союзу (ЗЄС), консультативної дорадчої організації, що сприяла переозброєнню Німеччини та її вступу до НАТО. Успіх ЗЄС продемонстрував складність будь-якої європейської політики, що виходить

¹ Геффернен, Майкл. Значення Європи. – С. 201.

² Ортега-и-Гассет, Хосе. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевича ; [пер. с исп.]. – М. : Весь Мир, 1997. – С. 130–134.

за межі економічної інтеграції, відповідно, відновлення проекту європеїзму знову поєднали з економічними вимогами. У 1955 році міністри закордонних справ шести західноєвропейських країн зустрілися у Мессіні, щоб обговорити пропозиції країн Бенілюксу щодо більш тісної економічної інтеграції. Міністри домовилися про резолюцію, яка декларує важливість розширення функцій загальних установ, поступове злиття національних економік, створення спільного ринку і досягнення координованої соціальної політики з метою відновити глобальний вплив Європи на міжнародній арені й домогтися поліпшення рівня життя її населення. На виконання резолюції Мессіни був створений Комітет представників і урядових експертів під керівництвом міністра закордонних справ Бельгії П.-А. Спаака. Доповідь Спаака стала основою переговорів у 1957 році, результатом яких з'явилися два Римські договори – про Європейську економічну спільноту (ЄЕС) і про Європейське співтовариство з атомної енергетики (Євратом). Римські договори поряд з Маастрихтським договором (1992) та Лісабонською угодою (2007) становлять «raison d'être» інституційного простору нової Європи.

Мрія про єдину Європу стала реальністю. Втім, майже одразу існуюча конструкція «Пан-Європи» була піддана критиці з боку прихильників більш радикального демократичного бачення європейської єдності. Стрижнем розбрату стає ідея «регіоналізму», що мала своїх давніх adeptів – британців Патріка Геддеса, Г. Дж. Флера, Е. Дж. Гербертсона, Ч. Б. Фоссета, Бертрана Рассела, французів – Е. Реклю, Ж. Шарль-Брена тощо. Ще у 1910–20-рр. Патрік Геддес зауважував, що великі держави можуть існувати лише за рахунок сили або насадження агресивного націоналізму, «фальшивої свідомості», що витісняє попередні, більш гармонійні й колективні форми локальної ідентичності. Справжня європейська єдність народжується новою політичною географією менших, регіональних спільнот, які могли б надалі злитися для утворення федерації, заснованої на регіонах, а не на державах¹.

¹ Геффернен, Майкл. Значення Європи. – С. 206.

Глобалізація економіки, політики і культури, розквіт постмодерного світосприйняття, винайдення людини-споживача, панування парадигми «кінця історії» та метаідеології лібералізму дали поштовх ідеям регіоналізму, що із суто теоретичного дискурсу набули статусу практичного керівництва. Істотна зміна існуючих структур соціальних, економічних і політичних відносин поступово зменшила вагу чотирьох ключових атрибутів, що становили підставу могутності й впливу державної влади: контролю за економікою, існування армії як універсального символу національної гідності, непохитних і «назавжди» встановлених кордонів держав, національної культури. Національна економіка вбудовується у процеси глобалізації, збройні сили стають переважно функціональним елементом, кордони трансформуються і стають усе більш прозорими, плинними й умовними, а культура все більш піддається глобальним впливам та стає космополітичною¹.

Зазвичай дослідники виокремлюють три співіснуючі моделі сучасного політичного процесу: традиційну, державно-централізовану модель, що поділяє планетарну людську спільноту на суверенні держави; модель, що заперечує географічний зв'язок і спирається на людську індивідуальність; модель регіонів, що поступово, особливо в Європі, перемагає². Як наголошує М. Кітінг, території, як соціальні системи, складаються з різних просторових рівнів. Коструктивно розрізняють шість таких рівнів: глобальний; континентальний; державний; регіональний; місцевий; міський чи муніципальний; і сусідський. Однак така картина виглядає спрощеною і не

¹ Бауман, Зигмунт. Глобализация. Последствия для человека и общества / Зигмунт Бауман ; пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2004; Бек, Ульрих. Что такое глобализация? / Ульрих Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника ; [общ. ред. и послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001.

² Keating Michael. The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change. – Northampton : Edward Elgar Publishing, 1998. – 242 p.; Hettne B., Innotai A., Sunkel O. Globalism and the New Regionalism. – London : Palgrave Macmillan, 1999. – 270 p.

завжди відповідає конкретним територіальним одиницям. Території, як простір, не лише лінії на карті. Вони утворюються функціями, культурою і загальною ідентичністю, політичною мобілізацією і керівництвом, а також інститутами. Тому територія завжди викликає запеклі спори, завжди перевизначається та перебудовується в політиці, суспільстві та економіці¹. Особливої актуальності за цих умов набули поняття «регіон» і пов'язана з ним концепція «регіоналізації». При цьому слід зазначити, що концепції «регіону» і «регіоналізму» не є тотожними один одному за змістом. Феномен Європи є тому підтвердженням. Так, Європа може бути описана як група країн, з чого не випливає, що ці країни формують регіон, бо між ними існує багато відмінностей (культурних, політичних, економічних тощо). Саме через ці відмінності Європу досить складно розглядати у якості «когерентного регіону». Після Другої світової війни почався процес становлення єдиної Європи як макрорегіона. У якості останнього Європейський союз (ЄС) генерував переважно економічні і політичні інтереси окремих країн. Разом з тим інституалізація ЄС призвела до підвищення «ваги» регіонів більш «низького рівня». Поступово кордони між державами Союзу ставали все більш прозорими, що призводило до формування так званих «транскордонних регіонів». Все це дозволило експертам заявити про утворення «Європи регіонів», де територіальний вимір політики набував все більшого вагомого значення².

Прихильники цієї концепції високо оцінюють заслуги «локальної демократії», оскільки вона виявляється ближче до пересічних громадян, ніж парламентська демократія, занадто віддалена від потреб простих людей. У свою чергу, в «новому» регіоналізмі політологи починають вбачати системи і структури, що мають більш локалізований і відкритий для взаємодії характер, завдяки чому існуючі відмінності між регіонами стають важливими

¹ Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / Майкл Китинг // Логос. – 2003. – № 6 (40). – С. 74.

² Зонова Т. В. От Европы государств к Европе регионов? / Т. В. Зонова // ПОЛИС. – 1999. – № 5. – С. 155–156.

для географічних і політичних досліджень. Як передбачається, «новий» регіоналізм задає новий рівень і масштаб, у рамках яких протікають основні політичні процеси. Згідно з М. Кітінгом, «ми можемо найкраще осмислити регіони як простір, не обмежуючи поняття простору виключно територіальними рамками, а включивши до нього функціональний, політичний і соціальний простір. Регіон складається з території, значення якої залежить від її функціонального і політичного змісту. Регіон – це також інституційна система (регіональний уряд) або сукупність адміністративних установ, що діють на даній території. Регіон може включати в себе свої інститути, практики і відносини, утворюючи окремішнє громадянське суспільство. Нарешті, регіон може грати роль учасника, здатного чітко сформулювати і переслідувати спільні інтереси у державній та глобальній системах»¹.

Актуалізацію концепції власне «європейського регіоналізму» пов'язують з Дені де Ружмоном. Розвиваючи регіоналістський підхід, він ще у 1960-рр. характеризував державні кордони як гнучкі та рухливі, жорсткість яких поступово долається. При цьому джерелом сили майбутніх «єврорегіонів» стане не їх закритість, а здатність до взаємодії один з одним. На думку Д. де Ружмона, перехід від нації до регіонів стане «найбільшим феноменом ХХ століття»². Його піднесені праці на захист ідей федералізму звучать майже як реквієм традиційній національній державі. Подолання державних рамок, вважає де Ружмон, доцільне зі всіх точок зору. Національні держави застаріли: вони занадто малі й занадто великі водночас. Занадто малі, оскільки не в змозі надати гарантій безпеки своїм громадянам і брати активну участь у світових справах. Занадто великі, позаяк не можуть

¹ Кітінг М. Новый регионализм в Западной Европе. – С. 86–87.

² Rougemont de D. Vers une federation des regions / D. de Rougemont // Naissance de l'Europe des Regions. – Geneve : Institute d'etudes europeenes, 1968. – p. 35.

забезпечити адекватного розвитку всіх складових їх регіонів і дати можливість громадянам бути ефективними учасниками громадського життя.

Сама ідея «Європи регіонів» щонайтісніше пов'язана з ідеями традиційного європейського федералізму. Федералізм – явище амбівалентне, багатопланове. Захищаючи право на відмінності, він зберігає солідарність, постійно апелюючи до вільної ініціативи, що йде знизу. Ідеї федералізму або, точніше, ідеї створення «федеральної Європи», завжди були в центрі дискусій про майбутнє західноєвропейської інтеграції. Серед апологетів федералізму слід згадати Олександра Марка, Алтієро Спінеллі, Анрі Брюгманса і, звісно, Дені де Ружмона. Держава з її вузьконаціональними інтенціями та протекціоністською політикою розглядалась ними як переважна причина гальмування економічного прогресу суспільства. Глобальний федералізм втілює в собі сукупність структурних і організаційних принципів, спрямованих на раціоналізований розподіл компетенцій політичного панування та ресурсів всередині існуючих суспільств. Його метою є протистояння зростаючій концентрації влади в руках політичної та бюрократичної еліти й вирішення регіональних суперечностей. Для О. Марка загальноєвропейська федерація постає не тільки як політичний, але й як соціокультурний та етнічний проект. Федеральна Європа представлена як простір для реалізації потенційних можливостей культурної спадщини, що базується на традиціях демократії й персоналізму, що складають генетичний код Старого континенту¹.

Ірина Бусигіна, відома дослідниця феномену регіоналізації, ставить фундаментальне питання: «Як пов'язана сучасна ідея «Європи регіонів» і давня ідея «Об'єднаних Штатів Європи» (Пан-Європи)? Чи можна сказати, що перша є логічним продовженням, поглибленням другої?» та дає переконливий коментар: «На перший погляд, ствердна відповідь очевидна.

¹ Subsidiarity: Brief Anthology. – Regione Lombardia, 2009. – 101 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irer.it/convegni/archivioeventi/eventi-2009/assise-della-sussidiarieta/sussidiarietasubsidiarity-subsidiarite/subsidiarity.-brief-anthology/>.

Дійсно, обидві ідеї базуються на принципах федералізму, тільки в одному випадку суб'єктами федерації є регіони (райони), а в іншому – національні держави. Але насправді все значно складніше. Тобто, обидві ці ідеї розвиваються паралельно, відповідаючи сучасній загальносвітовій тенденції до регіоналізму на всіх рівнях. Звичайно, національні держави не можуть розчинитися чи зникнути. Для громадян Європейського співтовариства, як і раніше, важливі національні інтереси, передусім саме політичні. Але пробудження регіонів усередині ЄС пов'язане з поглибленням процесу інтеграції в останні роки. Таким чином, відбувається формування двох різних рівнів регіоналізму – більш традиційного і більш сучасного»¹.

Проголошення «регіоналізму» ідеєю фікс (фр. *Idée fixe*) сучасної Європи можна пов'язати з утворенням 1985 року Асамблеї європейських регіонів (АЄР)² та прийняттям нею у 1996 році Декларації щодо регіоналізму в Європі, де, зокрема, підкреслено, що «Асамблея Європейських Регіонів прагне до визнання регіоналізму не лише в Європейському Союзі, але й за його межами... Такі питання, як розширення відповідальності та партнерське співробітництво між різними політичними рівнями висувуються на перший план і при цьому субсидіарність стає основним принципом, що встановлює роль кожного. Рух за регіоналізм є міцним не лише в Європейському Союзі, але й за його межами. Цей рух посилює впевненість, що повноваження Європейського Союзу, Держав-членів Союзу та регіонів взаємно

¹ Бусигіна І. Сучасне й майбутнє «Європи регіонів» (проблеми європейського регіоналізму) [Електронний ресурс] / Ірина Бусигіна // Незалежний культурний часопис Ї. – 2001. – № 1. – Режим доступу до журн.: <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/busygina.htm>. – Назва з екрану.

² Асамблея європейських регіонів (АЄР) – об'єднання близько 300 регіонів з усієї Європи, яке тісно співпрацює з Радою Європи та інституціями Європейського союзу, і підтримує постійні зв'язки з іншими міжрегіональними асоціаціями. Організована у 1985 році під назвою Ради Регіонів Європи. У Статуті АЄР головна її мета визначається як «політичний голос регіонів Європи». Складовою її діяльності є програми міжрегіонального співробітництва. Серед завдань АЄР також сприяння регіоналізації в Європі та підтримка принципів субсидіарності та комплементаризму між місцевим, регіональним і національним рівнями, а також наднаціональним (загальноєвропейським).

доповнюють одне одного. Регіони, федеративні Держави та автономні утворення це, в першу чергу, головні підвалини демократії; вони є опорою культурного різноманіття в Європі, основними партнерами в соціально-культурному розвитку. Ось чому, саме вони мають взяти на себе відповідальність в тих галузях, де в них є перевага серед інших: в економіці (зайнятість), в культурі, у захисті навколишнього середовища, в регіональному та загальнодержавному плануванні, в наукових дослідженнях, тощо»¹. Маастрихтський договір 1992 року, формування ЄС та підвищення ролі регіонів частково підтвердили правоту Д. де Ружмона, який, слід нагадати, пов'язував перебіг процесів «європейської регіоналізації» з загальним переходом від суверенітету до компетенції, рухливістю кордонів і затвердженням плюралістичної моделі індивідуальної ідентичності. «Маастрихт» дозволив імплементувати процес регіоналізації до тіла ЄС. Його безпосереднім інтересом, крім утвердження демократії, було стимулювання політичної емансипації регіонів.

В рамках процесів євроінтеграції відбуваються посилення політичної ваги регіонів, їх перетворення на ключового суб'єкта узгодження і представництва інтересів, партнерське управління (в рамках партнерського союзу «держава – громадянське суспільство»), залучення регіональних акторів до європейського процесу; втім домінування державних акторів є беззаперечним. У цьому сенсі слід погодитись із Юлією Сліпецькою, що регіони «поки що не здатні діяти на європейській політичній сцені в якості автономного політичного актора, оскільки основною структурною одиницею європейського співробітництва й надалі залишається держава-нація»². Саме гасло «Європи регіонів» скоріше залишається концептом без коцепції, чому є декілька причин.

¹ Декларація щодо регіоналізму в Європі [Електронний ресурс]. – Conception: Service Presse et Communication ARE/Agence Novembre. – Impression: Freistaat Thüringen, 1997 – 12 р. – Режим доступу : <https://aer.eu/aer-declaration-regionalism/> – Назва з екрану.

² Сліпецька Ю. М. Від Європи держав – до Європи регіонів: трансформація ідеї державного суверенітету / Ю. М. Сліпецька // Грані. – 2015. – № 12(1). – С. 71.

По-перше, батьки-засновники європейської інтеграції були налаштовані антинаціоналістично, розглядаючи націоналізм у якості головної причини «Європейської громадянської війни» 1933 – 1945 рр., і робили ставку на «наддержавну» централізацію. Європейська угода з вугілля та сталі була націлене на те, щоб поставити ключові галузі промисловості під наднаціональний контроль. Створення Євроатому надихалося подібними цілями. Європейська інтеграція була спрямована на ослаблення суверенітету європейських національних держав, і тому амбіції регіонів, сприймалися як анахронізм. Європейська інтеграція була централізацією процесу прийняття політичних рішень. Інерція традиції в цьому випадку дуже відчутна. Як уявлення про наднаціональну супердержаву може замінити національну державу щодо реалізації європейського політичного проекту?

По-друге, одна з найсерйозніших проблем виникає у зв'язку з тим, що політичний устрій країн Союзу засновано на різних принципах. Співіснування федерацій та унітарних (як централізованих, так і децентралізованих) держав в рамках ЄС робить визначення регіону вкрай проблематичним. На додаток делегування повноважень з національного рівня на рівень ЄС послідовно послаблювало національну державу «зверху». Одночасно у багатьох країнах, які зіштовхнулися з етнорегіональної мобілізацією, унітарну державу було ослаблено «знизу» за допомогою процесу «асиметричної федералізації» (Бельгія, Іспанія), регіоналізації або дееволюції (Франція, Італія, Великобританія).

По-третє, існуючі диспропорції у рівні економічного і соціального розвитку на території ЄС тяжіють до створення нових ієрархій та розрізень, що знаходить свого відбитку у концепції «Європи різних швидкостей».

Впровадження принципу субсидіарності, що спочатку стосувалось врегулювання процесу поділу повноважень між ЄС і національними державами, набуло розширеного тлумачення завдяки Комітету регіонів, іншим регіональним структурам і набуло статусу поділу повноважень між регіонами, з одного боку, і між ЄС і національними державами – з іншого.

Так чи інакше, регіональний рівень досяг значущості як рівень прийняття владних рішень по відношенню до рівня національних держав. У той же час реалізація принципів регіоналізму в Європі зіткнулася з низкою кризових і конфліктних ситуацій. Політичний процес в багатьох випадках набуває регіонально-національного виміру. Створювані національні рухи висловлюють інтереси «субдержавних меншин», які намагаються захистити регіональну ідентичність у протистоянні процесам гомогенізації і механізмам «нагляду» з боку національних держав. Подібні рухи набули різноманітних форм, іноді доходючи до політичної стадії самовираження. Так чи інакше, з 1960-х рр. XX ст. відбувся ренесанс низки національно-регіональних рухів, пов'язаних із інстинктом самозбереження національної ідентичності. Такі події мали місце в Бретані, Ельзасі, на Корсиці, у Фландрії, Валлонії, Уельсі, Шотландії, Країні Басків, Каталонії. Аналогічні рухи, менш яскраві за формою, виникли і в таких децентралізованих державах, як Німеччина та Італія, будучи вираженням регіональних ідентичностей, що уникли асиміляції з боку централізованої держави. Крім цього, недолуга політика мультикультуралізму призвела до того, що навіть гомогенна національна держава починає сприйматися як своєрідний «сендвіч».

Як результат, консолідовані на регіональному рівні «бездержавні нації» (каталонці, баски, фламандці, корсиканці, шотландці) можуть реалізувати свою національну специфіку і регіональні інтереси через структури ЄС, не вдаючись до демонтажу національних держав, до складу яких вони входять.

Якщо у 1990-і рр. «вірус» європейського націоналізму був в тіні, то на зламі тисячоліть він все активніше намагався підпорядкувати собі ідею регіоналізму, погрожуючи базовим принципам побудови ЄС. Тому ЄС не може захочувати Фландрію і ряд діючих в ній політичних сил, що прагнуть до відокремлення від Бельгії та намагаються поєднати в своїй діяльності

екстремістський націоналізм і вигоди від приналежності до європейської наднаціональної інстанції¹.

Досвід окремих країн у реалізації моделі європейського регіоналізму сьогодні неоднозначний. Сучасна практика пропонує різні шляхи реалізації ідеї регіоналізму в Європі. Добре відомою і майже еталонною вважається швейцарська модель регіоналізму. Так, швейцарські германофони і франкофони, що живуть в автономних територіальних громадах (комунах), майже не знають мови один одного. З іншого боку, виникає загальноєвропейська рефлексія з приводу лінгвістичних проблем. Бельгія спочатку була централізованою монархією на французький манер, в якій домінували франкофони, що не визнавали до кінця ХІХ в. офіційного статусу нідерландської мови. Демонтаж централізму і перехід до федеративного устрою актуалізували ряд проблем, які не проявлялися раніше і загрожують самому існуванню держави.

Існуючі наразі строкаті та суперечливі спроби концептуалізації феномену «Європи регіонів» І. М. Бусигіна спрощує до трьох головних: 1) поступове відмирання національної держави через її неадекватність сучасним реаліям і формування Єдиної Європи двох рівнів – наднаціонального й регіонального; 2) «зрощення» Європи на базі тісної кооперації й взаємодії регіонів у єдиному економічному просторі, завдячуючи інтенсифікації міжрегіонального економічного співробітництва; і, нарешті, 3) «триступінчаста» Європа: Євросоюз, національна держава, національні регіони². В умовах геополітичної деконструкції, відновлення «холодної війни» на європейському континенті, непередбачуваних наслідків Brexit і проголошення незалежності Каталонії навряд чи перші два сценарії майбутнього Європи є реалістичними.

¹ Панченко Т. В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку : Монографія. – Харків : Майдан, 2011. – С. 210–215.

² Бусигіна І. Сучасне й майбутнє «Європи регіонів». – Режим доступу до журн.: <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/busygina.htm>

Скоріше, «власне «трьохступенева» Європа на даний момент найбільш точно відображає ситуацію у взаємодії регіону, національної держави та ЄС, де кожний рівень наділений відповідними повноваженнями на основі принципу субсидіарності»¹.

Безперечно, що федералізація Європи має процесуальний вимір. Єдину модель державно-територіального устрою вибудувати неможливо. Скрутний досвід СРСР і Югославії якщо й не вчить, то застерігає: надмірної проєктивності, телеологічності, міфологічності краще уникати. Метафорично про це висловила І. М. Бусигіна: ««Європа регіонів» не може виникнути відразу, за допомогою єдиного зусилля. Швидше за все тут слід керуватися формулою «порційного» федералізму, за якого групи регіонів співпрацюватимуть в тій чи іншій сфері, причому число учасників такого співробітництва буде варіюватися в залежності від намічених цілей. Федеральна «Європа регіонів» не може бути створена механічними зусиллями «зверху». Вона органічно виросте «знизу», як результат добровільної асоціації районів Західної Європи»².

У зв'язку з цим можна лише частково визначити атрибути підсумкової моделі «європейського федералізму», що формується. Деякі з моделей, які підтвердили свою міцність і спираються на більш ніж столітню традицію (подібно Швейцарії), являють собою унікальний випадок і навряд чи можуть бути широко вживаними. Бельгійська модель, породжена етнолінгвістичними протиріччями і націлена на проведення виразного етнолінгвістичною кордону між фламандцями і валлонами, також малоімовірно, що може вважатися універсальною для Європи. Іспанська модель «держави автономій», що виділяє суб'єкти на національній і територіальній основі й відображає таким чином етнолінгвістичну специфіку територій (Країни Басків і Каталонії), є вкрай проблематичною і маніфестує етнополітичну напругу.

¹ Сліпецька Ю. М. Від Європи держав – до Європи регіонів. – С. 71–72.

² Бусигіна І. Сучасне й майбутнє «Європи регіонів». – Режим доступу до журн.: <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/busygina.htm>

Життєздатність та стабільність будь-якої федерації постійно підтримується, підживлюється двома рушійними силами: диференціацією та інтеграцією. Вони сприймаються як бінарні опозиції діалектичної єдності, мають протилежну спрямованість, але не мусять бути суперечливими. Суть «Європи регіонів» – у створенні та збереженні динамічного балансу між цими основними силами. Так чи інакше, модель регіонів є радше гіпотетичним фреймом для народів Європи, а сам регіоналістський підхід здатний привести процес будівництва загальноєвропейського простору як до успіху, так і до поразки.

Таке припущення не є перебільшенням на тлі кризи самої ідеї єдиної Європи. І взагалі – чи відповідає ретельно розроблений механізм інтеграції Євросоюзу історичній неминучості єдиної Європи? Перетворення цієї ідеї на дійсний стан речей вимагає більш високого рівня політичної інтеграції, що досягається при зміцненні прерогатив національної держави, яка служить головним чинником обмеження абстрактного націоналізму, що відповідає сучасним популістським тенденціям. Слід наголосити, що питання полягає не у виборі шляху економічної інтеграції за рахунок обмеження чи девальвації ролі політики, але саме у наданні політичного значення економіці. Ймовірно, що кризи європеїзму зароджуються і вирішуються в рамках циклічних криз світової економіки, у зв'язку з делегітимацією національних урядів. Політичний міф держави-нації переборює раціоналізований конструкт наднаціональної сверхдержави. Євросоюз не надав, а, можливо, й не міг надати, феноменологічної присутності тілу нації-держави, не встановив логічний зв'язок між своєю загальною структурою і роллю окремих держав-членів. Відповідно, з'являються поняття, що передбачають переосмислення перспектив інтеграції та внутрішніх протиріч інтеграційної діалектики: «Європа-держава», «Європа-простір», «Європа твердого ядра», «Європа концентричних кіл», «єдність у відмінностях» («unity in diversity»), «Європа різних швидкостей» тощо. Стомленість «пересічних» європейців неоліберальними глобалізуючими проектами,

імпліцитною метою яких є «царство свободи» для еліт, фінансових і банківських олігархів, власників промислових імперій та топ-менеджерів, що їх обслуговують, спричинила попит на різнобарвний євроскептицизм та апгрейд традиціоналізму, комунітаризму, консерватизму. Не Брекзит став вирішальним фактором, що загострює кризу ЄС, а хибний проект мультикультурної Європи, ліберальних постісторичних, постмодерних метанаративів Брюсселю, в якому не знайшлося місця онтології етносу, території, історії (а не історичного оповідання про людину, закохану від народження в Іншого, віддану толерантним трендам та сповнену візій постправди). Символічна ідентифікація національної держави із наднаціональною європейською супердержавою, що виявилась нездійсненою (принаймні, поки що), торує шлях до перегляду засадничих цінностей європейської політичної ідентичності. Цей геном спирався на індивідуалізм (розумний егоїзм), уявлення про центральне місце індивіда у правовому суспільстві та християнство як чинник цивілізаційного розвитку і соціокультурної інтеграції. Втім, Євросоюз пропонує будувати «європейськість» на принципах дехристиянізації та метаетичного релятивізму, що призводить до кризи соціокультурної, політичної та правової систем суспільства. «Взяття за дужки» генетичних цінностей Європи, звісно ж, не є результатом злої волі бюрократів Євросоюзу. Це наслідок розвитку самої Європи: ця ніщивна машина історії, що створює модерн, постмодерн, пізній модерн, нагадує нам, що «кожна з цих незабутніх фігур сучасності – революціонер Маркса, денді Бодлера, надлюдина Ніцше, соціальний вчений Вебера, іноземець Зіммеля, людина без властивостей Музіля, фланер Беньяміна – схоплена і захоплена стрімким сп'янінням епохальних змін, але вона визначається і формується в рамках системи соціальних ролей і функцій»¹.

¹ Gaonkar, Dilip Parameshwar. (2001), *Alternative Modernities* (Durham: Duke University Press). – Цит. за: Alberto Martinelli. *The European Identity // Glocalism. Journal of culture, politics and innovation.* – 2017. – №2. – Режим доступу: <http://www.glocalismjournal.net/issues/global-identities-and-communities/articles/the-european->

Схоже на те, що є всі ознаки вичерпання потенціала творення (здобуття) європейської ідентичності, «розповсюдження на масовому рівні почуттів європейської ідентичності досягло якоїсь межі, подолання якої в осяжному майбутньому виглядає мало реальним»¹. З цього місця, можливо, й починається творення «Європи регіонів»? Міф про Європу, з якого ми почали, обертається конроверсійно. На зорі європейської історії відомий світ розташовувався ближче до сходу, маловідомий – чатував на заході, на тих теренах, які ще мали бути віднайдені. Цікавість Європи стала, напевно, причиною її лиха, але призвела до створення нової цивілізації. Тож неспокійний і завзятий характер Європи, матері критського царя Міноса, а відтак прародительниці найдавнішої гілки Середземноморської цивілізації, є запорукою (у трансцендентному сенсі) історичного оптимізму.

Література

Бауман, Зигмунт. Глобализация. Последствия для человека и общества / Зигмунт Бауман ; пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2004. – 188 с.

Бек, Ульрих. Что такое глобализация? / Ульрих Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника ; [общ. ред. и послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

Вайнштейн Г. Европейская идентичность: желаемое и реальное / Г. Вайнштейн // ПОЛИС. – 2009. – № 4. – С. 123–134.

Геффернен, Майкл. Значення Європи. Географія та геополітика / Майкл Геффернен ; пер. з англ. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – 464 с.

Дэвис, Норман. История Европы / Норман Дэвис ; пер. с англ. Т. Б. Менской. – М. : АСТ; Транзиткнига, 2005. – 943 с.

Зонова Т. В. От Европы государств к Европе регионов? / Т. В. Зонова // ПОЛИС. – 1999. – № 5. – С. 155–164.

identity.kl

¹ Вайнштейн Г. Европейская идентичность: желаемое и реальное / Г. Вайнштейн // ПОЛИС. – 2009. – № 4. – С. 134.

Каччари, Массимо. Геофилософия Европы / Массимо Каччари ; пер. с итал. и предисл. С. А. Мальцевой. – СПб. : Пневма, 2004. – 186 с.

Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / Майкл Китинг // Логос. – 2003. – № 6 (40). – С. 67–116.

Ортега-и-Гассет, Хосе. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевича ; [пер. с исп.]. – М. : Весь Мир, 1997. – С. 43–232.

Сліпецька Ю. М. Від Європи держав – до Європи регіонів: трансформація ідеї державного суверенітету / Ю. М. Сліпецька // Грані. – 2015. – № 12(1). – С. 69–73.

Панченко Т. В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку : Монографія. – Харків : Майдан, 2011. – 368 с.

Keating, Michael. The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change. – Northampton : Edward Elgar Publishing, 1998. – 242 p.

Rougemont de D. Vers une federation des regions / D. de Rougemont // Naissance de l'Europe des Regions. – Geneve : Institute d'etudes europeenes, 1968. – 79 p.

Subsidiarity: Brief Anthology. – Regione Lombardia, 2009. – 101 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irer.it/convegni/archivioeventi/eventi-2009/assise-della-sussidiarieta/sussidiarietasubsidiarity-subsidiarite/subsidiarity.-brief-anthology/>.

Wilson, K. and Van der Dussen, J. (eds.). The History of the Idea of Europe. – London : Routledge, 1995. – 224 p.